

Сыртқы және ішкі алмасулардың тілді таратушылар өміріндегі динамикалық үдерістерге жауап беруі. Тілдің даму заңдылығы

Тілдің даму заңдары - лингвистикалық әдебиетте жиі кездескенімен, нақты мәні сараланып анықталмаған түсінік. Оның бір себебі -тіл білімінде даму және өзгеру деген ұғымдардың шегі жете анықталмауына байланысты. Қайсы бір тіл бірліктерінің өзгерістері, өзара байланыстары мен қатынастары, тілді жетілдіруге қатысты болмаса да, олардың дамуы ретінде қарастырылады.

"Даму" деген термин екі мағынада түсініледі: тіл бірліктерінің бір күйден басқа бір күйге ауысуы; қарым-қатынас қажеттілігінің күшеюіне байланысты тілдің бейімделу процесі. Тілді тарихи дамып отыратын құбылыс деп тану тіл білімі тарихында әр түрлі теория туғызған, бірақ олар тіл дамуының себебі мен сипатын түсіндіре алмады.

Туыс тілдердегі ататілден қалған дыбыстар мен формалардың ыдырауын, яғни алғашқы формалардың өзгеруін, ол тілдің дамуы деп есептеді. Мұндай идеялардан жас грамматиктерде құттыла алмады. В. Гумбольдт Тілдің Даму заңдары рухтың даму заңдарына тәуелді деп қарады. А. Шлейхер, Н. Я. Марр тілдердің әр түрлі морфологиялық (даралаушы, жалғамалы, флективті) типтерін тілдің сатылап дамуының нәтижесі деп санады.

Сонымен бірге Н. Я. Марр және оның жолын қушылар тілдің Даму заңдарын экономикалық формациялардың даму заңдарымен, өндірістің дамуымен байланыстырып қарастырды. Тілдегі өзгерістердің даму заңдары мен оның себебін ажыратпау тілдің даму заңдары жайындағы қазіргі теорияларға да тән (Ф. де Соссюр т. б.)

Тілдің даму заңдылықтары:

1. Тілде бірте-бірте, эволюциялық жолмен дамиды.

2. Тілдік қабаттарының барлығы бірдей дәрежеде, біркелкі дамымайды, жағдайға, өмір талабына сәйкес әр түрлі қарқында, әр түрлі сапада дамиды. Бірақ тілдің жеке қабатында болған өзгеріс, белгілі мөлшерде болса да, тілдік жүйеге әсерін тигізбей тұра алмайды. Олай болмағанда, тілді әрбір қабаттары, элементтері бір-біріне байланысты, тәуелді, өзара шарттас болып келетін бірбүтін жүйе деуге болмас еді.

3. Тіл қатынас құралы қызметін атқарып тұрған жағдайда әрқашанда даму үстінде болады. Сондықтан оның дамуын тарихтан бұрынғы, тарихтан кейінгі деп екі кезеңге (неміс ғалымы А.Шлейхер, 19 ғ.) немесе әр түрлі сатыға болу дұрыс емес.

4. Тілдің дамуы қоғамның дамуымен тығыз байланысты болады, бірақ бұл екеуінің дамуы бір емес, әрқайсысының өзіндік ерекшелігі бар. Тілде қоғам өмірінде болатындай революциялық секіріс, дүмпу, ескіні жаңаның күшпен бірден жоюы сияқтылар болмайды.

5. Тілдің даму қарқыны, шындалып жетілу дәрежесі қоғам дамуының түрлі кезеңдерінде түрліше болады. Оның кейбір кезеңдерінде тіл мардымды өзгеріске ұшырамайтын болса, екінші бір дәуірлерінде тез қарқынмен дамиды. Қоғам өмірінде айтарлықтай күрделі өзгерістер, қарқынды дамулар болмаған дәуірлерде тілдің дамуы да баяу болмақ.

6. Тілдің қай-қайсысында да оның құрылымдық элементтерін абстракциялап қолдану заңы бар. Бұл заң бойынша, тілдегі бір кездегі деректі элемент барған сайын дерексізденеді, бір кездердегі толық мағыналы сөздер келе-келе грамматикалық морфемаларға, шылау сөзгерде айналады, сөздер бастапқы, негізгі мағыналары үстіне келтірінді, ауыспалы мағыналар үстеп, семантикалық жағынан дамиды т.б.

7. Дыбыс тілі дамуына тән тағы бір ортақ заңдылық - дифференциация заңы. Ежелгі замандар тілінде тілдік элементтер қазіргідей сараланбаған, дыбыстау, сөйлеу диффузды болған. Көрнекті ғалымдардың болжамдарына қарағанда, дыбыс тілі пайда болуының бастапқы кезеңінде қазіргі түсінігіміздей жеке дыбыс, сөз, сөйлем дегендер болмаған, яғни дыбыс тілі атаулының қай-қайсысы да сөйлеудің бастапқы диффузды (элементтері бір-бірінен жекеленбеген, бөлінбеген) түрінен оны жеке элементтерге бөлшектеу, даралау принципі арқылы дамыған.

8. Тіл дамуында дифференциялаумен қатар, оған қарама-қарсы мәндегі интеграциялау (топтау, біріктіру) принципі де болады. Бұл тәсіл бойынша ұсақ тұлғалар өздерінен бір саты жоғарғы тұлғалар құрамына еніп, анағұрлым күрделі тұлғалар жасалады. Морфемалардан сөз, сөздерден сөз тіркестерін, бұлардың тіркесулерінен сөйлем құрау, лексикалық мағыналары әр түрлі сөздерді белгілі бір ғана сөз табы етіп топтау интеграция принципіне негізделеді.

9. Тілдер дамуында болатын ортақ құбылыстардың тағы бір түрі - аналогиялық принцип. Бұл тәсіл бойынша тілде бұрыннан белгілі бір тұлғаға, амал - тәсілге сүйеніп, соған ұқсас жаңа, тың туындылар жасалады.

► Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Аханов К. Тіл білімінің негіздері, Алматы-2011ж.